

بسم الله الرحمن الرحيم

آشنایی با شیوه های تدریس و تحصیل در حوزه های علمیه

از قدیم الایام دروس حوزه های علمیه در سه مقطع دسته‌بندی می‌شد : مقطع سطح ، عالی و خارج.

اگر بخواهیم شیوه های تدریسی معمول در حوزه های علمیه را از گذشته تابه حال بررسی کنیم، به سه متد آموزشی متداول در حوزه مواجه می شویم:

اولین شیوه متن خوانی بوده است : استادان متن کتاب ها را برای شاگردان خود می خوانند اعم از اینکه نویسنده کتاب خود استاد باشد یا نوشتہ دیگران باشد.

شیوه دوم تدریس، املاء نویسی بوده است: یکی از راههای مهم انتقال علم خصوصاً تحمل حدیث شیوه املاء حدیث بوده است املاء حدیث آن بود که استاد احادیث را از حافظه یا از مکتوب خود بر شاگردان املأ می‌کرد و شاگردان آن را بی کم و کاست می‌نوشتند این شیوه نقل و انتقال حدیث بهترین شیوه بود زیرا احادیث می‌باشد از خطا و اشتباه مصون بمانند و بدون کم و کاست به دیگران انتقال پیدا کنند. بر همین اساس در قرون چهارم و پنجم کتاب هایی با عنوان امالی پدید آمد (امالی جمع املاء می‌باشد) مانند امالی شیخ صدوق ، امالی شیخ مفید، امالی سید مرتضی و امالی شیخ طوسی که توسط شاگردان ایشان جمع آوری شده است. خاصیت امالی آن است که اگر جه توسط شاگردان نوشته شده است ولی کتاب به استاد نسبت داده می‌شود.

تا قرن دهم و حتی دوازدهم هجری شیوه معمول تدریس در حوزه های علمیه همین شیوه متن خوانی و املاء نویسی بوده است.

شیوه سوم تدریس، روش تقریر نویسی بوده است: که از قرن دوازده هجری به بعد در حوزه های علمیه مطرح و کم رونق گرفت . سنت تقریر نویسی، سنتی کهن و در عین حال بسیار مفید از نقطه نظر اصول آموزشی است. این شیوه آموزشی ظاهراً در زمان وحید بهبهانی (متوفی ۱۲۰۵) در حوزه های علمی شیعی رایج شد محمد جواد عاملی صاحب مفتاح الكرامة (متوفی ۱۲۲۶) را اولین تقریرنویس دانسته اند که تقریرات درس استادش، سید محمد مهدی بحرالعلوم، را تألیف کرد. تأکیدها و تشویقها استادان بزرگ فقه و اصول، به رواج و تقویت این سنت انجامید.

میرزا حسن شیرازی به نوشه های شاگردانش اهمیت می داد و بهترین تقریر را در حضور دیگران معرفی می کرد. مثلاً در یکی از دوره های تدریس خود، تقریرات میرزا حبیب الله مشهدی را بر دیگر تقریرات ترجیح داد و هنگام تدریس به آن تصریح کرد. وی همچنین به شاگردان خود سفارش کرد که تقریرات علی روزدری را در اصول فقه، که پسندیده بود، استنساخ کنند. محمدحسین نائینی نیز به این شیوه توجه ویژه ای داشت و بارها از شاگردان خود خواسته بود که مطالب را تقریر کنند. او پس از مشاهده تقریرات طلاب، آنان را راهنمایی می کرد. یکی از عوامل توفیق آیت الله خوئی را در گسترش دروس فقه و اصول، تقریرنویسی مرتب و منظم شاگردان ایشان دانسته اند. آیت الله بروجردی نیز کسانی را که تقریرات خوبی داشتند، تمجید می کرد و به آنان هدیه می دادند بر اثر تلاش های وی، سنت تقریرنویسی — که بر خلاف حوزه نجف در حوزه قم چندان مرسوم نبود — رایج شد.

شاید از فرمایش رسول اکرم صلی الله علیه وآلہ را که می فرمایند: قیدوالعلم بالكتابه بتوان بعنوان تاییدو ضرورت روش تقریر نویسی استفاده نمود.

از دوره شیخ انصاری تقریر نویسی گستره بیشتری پیدا کرد. تقریرات شاگرد او میرزا ابوالقاسم کلانتر تهرانی صاحب مطارح الانظار بسیار معروف است. کما اینکه در دوره های بعد نیز همین سنت و حتی با گسترش بیشتری از اصول به فقه ادامه یافت. آراء میرزای شیرازی هم عمدتاً با تقریرات شاگردانش معروف است. در شرح حال شاگردان شیخ و بعد میرزای شیرازی و آخوند خراسانی و صاحب عروه با صدھا تقریرات آشنایی می یابیم که عمدھ آنها منتشر نشده است.

در دوره میرزای نائینی و آقا ضیاء عراقی هم این سنت ادامه یافت و مهمترین درس های اصول در دوره حاضر با عنایت به تقریرات شاگردان این دو استوار است. البته روشهای تدریسی غیر معمول دیگری هم در نظام آموزشی بعضی از مدارس جهان اسلام، نزدیک به روش تقریر، سابقه داشته است. در این مدارس، شخصی با عنوان «مُعید» (بازگوکننده) به شاگردی که درس استاد خود را پس از پایان درس بازگو می کرده، اطلاق می شده و تا قرن دهم رایج بوده است. یاروش میرزای شیرازی (متوفی ۱۳۱۲) که به روش سامرایی معروف شد (طلاب درس رامطالعه کرده و در حضور استاد ارائه و بحث می کردند واستاد در آخر بحث به جمع بندی می پرداخت)

شیوه تقریر نویسی

کاربرد اصطلاح تقریر نویسی در حوزه‌های علمیه در اصل مربوط به دوره خارج است که گاهی به دوره سطح نیز تعمیم داده می‌شود. تعریف و شیوه تقریر نویسی در دو دوره سطح و خارج متفاوت است.

تقریر نویسی در دوره خارج یعنی پیاده‌سازی روش‌مند مطالب استاد، به ضمیمه ثبت تبعات، تحقیقات و دیدگاه‌های مقرر در موارد لزوم.

تقریر نویسی در دوره سطح یعنی تبیین مطالب کتاب درسی با بیانی دسته‌بندی شده، مختصر و مفید که برای غیر حاضرین در کلاس، قانع کننده باشد به همراه ثبت تبعات، تحقیقات و کارورزی‌های علمی مرتبط.

در این دوره به دنبال بیان اهمیت و تبیین صحیح سنت تقریر نویسی در دوره سطح و خارج هستیم.

اهداف تقریر نویسی

۱) کسب بعضی از مهارت‌های مورد نیاز طلبه متوقف است بر تقریر نویسی از جمله:

- تمرین نگارش و دست به قلم شدن که ضعف در آن یکی از معضلات عالم طلبگی است.
- توانایی تبدیل افکار به نوشتار و آشنایی با زوایای عبارت‌پردازی در متون و منابع.
- تثبیت مطلب در ذهن.

- استفاده از مطالب برای تدریس در آینده و ارتقاء سطح این مهارت در إلقاء مطالب به شاگردان.

- نگاشتن با پشتوانه مطالعه و تحقیق.

- تمرین دسته‌بندی مطلب و نگاه جامع به سیر یک مطلب از آغاز تا انتها.

۲) کسب جامعیت و تقویت مهارت استنباط و ارتقاء سطح علمی از آنچه صرفا در متن کتاب آمده است با توجه به ابعاد گوناگون مباحث متن، حاشیه، و مطالب پیرامونی.

رؤوس مطالب مهم در نگارش صحیح و اصولی تقریر

هدف و وظیفه طالب علوم دینی نه صرف ابیاثت مجموعه معلوماتی در علوم حوزی بلکه در کنار آن کسب مهارت استنباط، توجه به ابعاد مختلف یک مطلب و کارورزی‌های علمی است که از آن با عنوان تحصیل روش‌مند و حرکت بر اساس منهج علمی صحیح، یاد می‌شود.

- ۱- شاکله اصلی تقریر، اعم از دسته بندی مطلب، تقدیم و تأخیر در طرح استدلالها و نوع بیان مطلب، همان مباحث مطرح شده توسط استاد است، که کار را برای مقرر راحت می‌کند اما چگونگی عبارت پردازی در اختیار نویسنده است. لذا کلیات مطالب به عنوان استخوان‌بندی تقریر باید در کلاس یا بعدازکلاس نکته برداری شود. و مابقی را در درکتابخانه یا حجره تکمیل کرد، سپس فصل بازسازی تقریرات فرا می‌رسد.
- ۲- عبارت پردازی در تقریر به اندازه‌ای باشد که برای فهم مطلب توسط فرد غائب در کلاس کافی باشد، نه بیشتر نه کمتر.
- ۳- دسته بندی مشخصی از ابتدا تا انتهای دفتر حاکم باشد.
- ۴- از عناوینی همچون فصل، مرحله، مطلب، نکته و مقدمه استفاده شود.
- ۵- در انتخاب عنوان فصل و مطلب سعی شود خلاصه نظریه مؤلف انعکاس داده شود.
- ۶- دارای فهرستهای مختلفی از جمله آیات، روایات، منابع، مطالب و باشد.
- ۷- استناد سازی و یا تخریج علمی درس از مراحل مهم تقریر نویسی است که متاسفانه از آن در حال حاضر رایج نیست بسیاری از طلاب درس استاد را در سر درس می‌نویسند و شاید برای بازسازی آن وقت جدیدی نمی‌گذارند مراد از بازسازی آن است که اگرچه استاد آدرس اقوال و روایات را داده است ولی طلبه خودش باید به منابع روایات و اقوال درمنابع اصلی رجوع کند گاهی آنچه را که استاد گفته است می‌تواند تکمیل کند و گاهی در سند و متن و لغات آن نکاتی در خاتمه جزو خود یادداشت کند استناد سازی باعث می‌شود تا به منابع مورد نظر درس مراجعه داشته باشد. آدرسها و ارجاعات در پاورقی اشاره شود.
- ۸- حتی الإمكان تمامی ارجاعات داخل متن کتاب مراجعه شود و عبارت مورد استشهاد با آدرس دقیق آورده شود.
- ۹- در صورت عدم استفاده از تایپ و نرم افزارهای تحقیقی موجود، حتماً عناوین با رنگی متفاوت از متن نوشته شود.
- ۱۰- اشاره به سؤالات مفیدی که در کلاس پرسیده شده یا در مباحثه مطرح شده به همراه جواب آنها.
- ۱۱- توصیه می‌شود مطالب را در برگه‌های کلاسوری جمع‌آوری کنید مگر اینکه در تایپ و استفاده از نرم افزارهای کاربردی مانند وان‌نوت مهارت کافی داشته باشید که وقت شما گرفته نشود.
- ۱۲- در موارد زیوم به ابتدای پاراگراف در عبارت کتاب با ذکر صفحه و سطر اشاره شود تا یافتن مطلب ساده باشد.
- ۱۳- در کنار دفتر تحقیق وجود دفتر خلاصه که صرفاً به آراء و مبانی مؤلف کتاب (منهج شناسی) و أدله آن پرداخته شود، ضروری است تا با مطالعه و مرور دوره‌ای آن، حضور ذهن و اشراف به مطالب فقهی و اصولی تقویت شود.
- ۱۴- به نظر می‌رسد فهرستی از تطبیق قواعد اصولی در فقه یا کارورزی تطبیقات فقهی در اصول. فهرست جداگانه‌ای برای چنین مواردی که در مباحث فقه و اصول پر کاربرد است تهیه نمایید تا علاوه بر توجه به علمی و عملی بودن مطالب کتاب، مهارت خود در تطبیق و کارورزی‌های علمی را تقویت نمایید.

۱۵-جهت نوشن یک تقریر مناسب شایسته است طلبه عزیز پیش مطالعه ای نسبت به درس داشته باشد تا با حضور ذهن و تسلط مقدماتی بر مباحث درس، با حضور ذهن در کلاس درس استاد حاضر شوند.

کلام بزرگان در اهمیت سنت تقریر نویسی

آیت الله جوادی آملی در مقدمه کتاب الحج ، تقریرات درس آیت الله سید محمد محقق داماد اینظور نوشته اند: و متأ ساعدنی التوفيق هو تقیید ما كان قدس سره یمیله فی الدرس و یلقیه الى روادالعلم بالكتابه و ذلك بعد التمهید والاشراف قبل الدرس مع تجمع الخاطر و تحفظ النقد والتحصیل والتحليل حين الالقاء والاملاء والبحث والفحص بعده لثلا يفوتن شیء مما افاده او یزید عليه شیء تافه لم یفده ، فان خطر بالبال نقد عرضته عليه حتى یضبط ما هو الحال من الرأيين أو الآراء بعد الحوار و یكتب ما هو المحصول من البحث والنظر بعد التدبیر التام والغور بالبالغ

از اموری که به کمک توفیق انجام دادم مقید ساختن و مکتوب کردن مطالبی بود که استاد در درس املاء و القامی کرد این نوشتار بعد از آماده شدن و مشرف بودن قبل از درس است(پیش مطالعه) با توجه به عنایت خاص به ضبط مطالب و تحفظ نقد و تحلیل مطلب پس از درس موضوع(مطالعه پس از درس) حد و فحص علمی نیز جریان داشت تا چیزی از آثار علمی استاد که فرموده اند فوت نشود و یا چیزی بیخودو بی هدف و زائد بر آن افروده نشود تا حاصل آنچه از این دو رای و آرا بیان می کرددن ضبط شود این ثبت و ضبط بعد از مناظره و گفتگو با استاد بود تا چیزی نوشته شود که حاصل و محصول بحث و نظر و بعد از تدبیر تام و غور و کنکاش عمیق باشد

در آنچه که آیت الله جوادی آملی نوشتند مطالب مهمی نهفته است از جمله : پیش مطالعه کتاب ، مطالعه پس از درس ، حوار و مباحثه با استاد . حک و اصلاح، به اندازه نویسی.

مرحوم آیه الله علی اکبر ترابی شهرضاوی می فرمودند: اگر تقریر نویسی در درس خارج به این طریق باشد، ثمراتش خیلی زود آشکار می شود. اعتقاد من این است که اگر طلبه این گونه کار کند، ظرف چهار سال به قسمتی از اجتهاد و درجه‌ای از اجتهاد می رسد؛ یعنی با این نحو کار کردن، قوه اجتهاد را در خودش شکوفا می کند و می تواند بعد از چهار سال شرکت در درس خارج به یک اجتهاد متجزی برسد.

والسلام عليکم ورحمة الله وبركاته

مدیریت آموزش‌های کاربردی